

Zaključak

Hrvatsko tehno-kružje u svom nastajanju, održavanju i razvoju zahtijeva prikladna jezikoslovna rješenja u standardnom hrvatskom jeziku, usklađena s načelima Gustava Guillaumea o ulozi jezika u stvaralačkim procesima.

Jednoznačnost naziva novih tehnoloških pojmova koji svakodnevno nastaju, sinkronost u nastajanju novih pojmova i njihovih naziva te bogata i razvojno usmjerena asocijacijska polja novih naziva i njihovih gramatičkih oblika – bitne su značajke prikladnih jezikoslovnih rješenja koja se ne mogu ostvariti primjenom vukovskih načela.

Nasilno normiranje hrvatskoga jezika na osnovama vukovskih načela vodi prema civilizacijskoj degradaciji Hrvatske.⁸

Sažetak

Zvonimir Radić, Zagreb

UDK 81'27:811.163.42, stručni rad

primljen 10. svibnja 2013., prihvaćen za tisak 23. listopada 2013.

Using Vuk against Technology

The Croatian techno sphere in it's realization, maintenance and development requires specific linguistic solutions supporting the Gustave Guillaume principles of the role of language in creative processes. The requirement cannot be achieved using the principles of phonological orthography, called the Vuk's principles. The forceful application of the last in the Croatian linguistics is going to degrade Croatian civilization achievements.

⁸ Zahvaljujem Tomislavu Nuernbergeru na sugestijama za zaključnu rečenicu.

MATOŠ I LEDOLOMAC NA MATURI

Branka Tafra

Uvod

Otkad je u Hrvatskoj uvedena državna matura, svake se godine pojave neki problemi, neki s razlogom, a neki i bez razloga. Treba odmah na početku reći da u izradi pitanja i u samoj organizaciji sudjeluje dosta ljudi koji taj posao profesionalno odrađuju, ali kako je ljudski griješiti, uvijek je moguća neka pogreška. U ispitnom su materijalu iz hrvatskoga jezika pitanja o jeziku, a vjerujemo da su takva bila i pitanja o književnosti,¹ na maturi 2013. godine bila ispravno

¹ Unatoč tomu što je bilo sporno jedno pitanje koje je naknadno svima priznato.

postavljena, nedvosmislena, a i odgovori koji su se priznavali ne dovode taj ispit u bilo kakvu sumnju. Zašto onda uopće otvarati tu temu kad je sve sa sadržajne strane u redu? Kad se uzme u obzir nastavni program, udžbenici iz hrvatskoga jezika i relevantna kroatistička literatura, sve je onako kako treba biti pa prema tomu može se zaključiti da sastavljači ispitnoga kataloga nisu nigdje pogriješili. Ispitni katalog recenziraju ponajbolji znanstvenici, dakle u ovom slučaju kroatisti, ali ipak su sa znanstvenoga motrišta dva pitanja² iz gramatike hrvatskoga jezika za višu razinu s mature 2013. sporna. Vjerojatno će se svi složiti da na državnoj maturi ne smije biti nikakve sjene, dakle nijedno pitanje ne smije biti izvor različitih mišljenja. U znanosti postoje stvari o kojima znanstvenici nemaju jednako mišljenje. I to je normalno, a i dobro je za napredak znanosti. S objašnjenjem koje ću iznijeti uz dva pitanja ne moraju se svi složiti, ali već samo postojanje mogućnosti da se uopće ospori ispravnost baca sjenu na obavljeni recenzentski posao. Smatram da zbog toga jednostavno nisu ni trebala stajati na ispitnom listiću, odnosno da sve što sa znanstvenoga stajališta može biti predmetom sporenja ili različita tumačenja, ne smije biti u ispitnom katalogu.

Jedno se sporno pitanje odnosi na kategoriju određenosti, a drugo na tvorbu. Prvo je posljedica pogrešnoga kroatističkoga naučavanja pa odatle i pogrešnoga tumačenja kategorije određenosti u hrvatskim jezičnim udžbenicima. Što se pak tiče pitanja iz tvorbe, ono je na prvi pogled zaista ispravno, a ispravnost se potvrđuje i u Babićevoj Tvorbi, dosad najopsežnijoj i najtemeljitijoj knjizi o toj znanosti u nas. Pa u čem je problem?

Matošev sonet

Pitanje broj 59 glasilu je: U kojoj je rečenici upotrijebljen određeni pridjev? Ponuđena su četiri odgovora:

- A. Voljeli su slušati toga pjevača izrazito duboka glasa.
- B. Uživali su u njegovoj interpretaciji Matoševa soneta.
- C. Nikako nisu uspijevali pronaći jakog protivnika.
- D. Na boksačevu su se licu vidjeli tragovi udaraca.

Kao ispravan odgovor priznat je odgovor pod C: *Nikako nisu uspijevali pronaći jakog protivnika*. Na prigovor da je odgovor pod B točan (pritom se nije ulazilo u /ne/točnost drugih odgovora), stiglo je iz Nacionalnoga centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja ovo kratko obrazloženje odbijanja prigovora:

„U C. primjeru pridjev jakoga ima nastavak za tvorbu akuzativa jednine određenih pridjeva -oga.³ U A. primjeru pridjev duboka, u B. primjeru pridjev Matoševa i u D. primjeru pridjev boksačevu sklanjaju se kao neodrešeni (sic!) pridjevi.“

² Kad kažemo pitanje, mislimo na samo pitanje, ponuđene odgovore i priznati točan odgovor.

³ U odgovoru je nastavak -og, što je još samo jedan dokaz da postoji normativni nered u poglavljima o navescima. Jedno se propisuje, a drugo se piše, usp. Hudeček i Mihaljević (2010.: 102.): „Navezivanje

Nije priznat odgovor pod B pa je to bio poticaj da raspravim to pitanje.⁴ Ako se zna da je on interpretirao Matošev, a ne Michelangelov ili Paljetkov sonet, kako je moguće da je pridjev Matošev neodređeni pridjev? Upravo je suprotno! Školskim rječnikom rečeno, ovdje je pridjevom određeno *koji/čiji* je to sonet, a ne *kakav* je to sonet, a istina je da je zapravo imenica *sonet* određena jer se zna o čijem je sonetu riječ. Na temelju ponuđenih četiriju primjera i odgovora Nacionalnoga centra zaključuje se da se kategorija određenosti veže uz sklonidbu pridjeva, što je potpuno pogrešno jer je kategorija određenosti sintaktička kategorija.

Upravo je u Jeziku u povodu 400. obljetnice izlaska Kašićeve gramatike objavljen članak Dopune hrvatskoj gramatici (Taфра, 2004.) u kojem je, među ostalim, predloženo da se u hrvatske gramatike umjesto triju sklonidbenih vrsta unese pet (a, e, i, pridjevna i nulta), zatim da se u morfologiji pridjeva opiše samo sklonidba bez kategorije određenosti, te da se unesu izmjene u opis kategorije roda. O kategoriji određenosti napisano je tada (Taфра, 2004.: 172. – 173.) ovo:

„Kad se pridjevi razvrstaju u podrazrede, tad treba opisati njihovu sklonidbu. Nju treba svakako odvojiti od kategorije određenosti koja je sintaktička kategorija i koja se ne opisuje u morfologiji. Prema hrvatskim gramatikama izlazi da je kategorija određenosti morfološka kategorija pridjeva jer sve sadrže odjeljke o sklonidbi određenih i neodređenih pridjeva. Na taj se način dvostruko griješi jer ona nije ni pridjevna kategorija ni morfološka kategorija. I u gramatikama i u jezikoslovnim se radovima hrvatski jezikoslovci uporno drže dijakronijske slike sklonidbe pridjeva. To što su se svi pridjevi sklanjali po dvjema sklonidbama, odnosno što je u složenoj sklonidbi anaforička zamjenica (drugi dio pridjevne složenice) imala funkciju određenoga člana pa je tako određenost imala morfološku oznaku u jednom sklonidbenom tipu, nije razlog da se i dalje kategorija određenosti veže uz sklonidbu pridjeva jer je današnja pridjevna sklonidba promijenjena u odnosu na staro stanje: jedni se pridjevi sklanjaju po obje (većina opisnih), jedni samo po jednoj (većina odnosnih). Ni pridjevni podrazredi nisu podjednako raspoređeni prema sklonidbi.

Današnja je sklonidba pridjeva manjim dijelom ostatak stare sklonidbe, ali se sa sinkronijskoga stajališta nikako ne može govoriti o sklonidbi određenih i neodređenih pridjeva. U morfologiji je potrebno govoriti o dvjema sklonidbenim vrstama, imeničnoj i pridjevno-zamjeničnoj. Opisni se pridjevi sklanjaju po obje: *lijep* i *lijepi* (izuzetke treba pobrojiti, npr. *žarki*, *jarki*), ali se i odnosni također sklanjaju po obje, no kod njih je odnos ili-ili, jedni se sklanjaju po jednoj (*bukov*), a drugi po drugoj (*gradski*). Te se dvije

pridjevnih zamjenica muškog i srednjeg roda u genitivu, dativu i lokativu smatra se odlikom dobrog stila.“ (Podcrtala B. T.)

⁴ U dobroj namjeri da se dođe do istine htjedoh objasniti o čem je riječ (bodovi maturantu nisu bili uopće potrebni), ali ne doprijev dalje od porte Nacionalnoga centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja i telefonskoga razgovora s osobom koja se nije smjela predstaviti, a kojoj sam se ja pristojno predstavila. No, ionako je ovo znanstveno, a ne administrativno pitanje pa je Jezik pravo mjesto da se tema raspravi i da potakne profesore hrvatskoga jezika da slijepo ne vjeruju nama znanstvenicima.

vrste sklonidbe mogu nazvati i drukčije, ali je bitno da je riječ o dvjema. Hoće li neki od tih oblika biti ‘predodređeni’ kao oznaka kategorije određenosti, to za morfologiju i nije važno. U rečenicama *Obzor je crven* i *Obzor je žarki* prvi je pridjev prema našim gramatikama ‘neodređeni’, a drugi je ‘određeni’, a zapravo oba izriču neodređenost.

Odnosni pridjevi *bukov* i *gradski* sklanjaju se po dvjema vrstama, ali *bukov* nije po tome neodređeni pridjev, a *gradski* određeni. To može razriješiti samo kontekst. O kontekstu također ovisi kad će jedan te isti pridjev izricati određenost, a kad neodređenost: *Onaj mi se sestrin kaput jako sviđa* i *Nedostaje mu sestrine ljubavi*.“

Iako je očito da se kategorija određenosti ne treba vezati uz sklonidbu, gramatike su inercijom zadržale stari način opisa.⁵ Naime, rječnici i udžbenici uglavnom se rade kompilacijom pa su zatvoreni za recepciju novih spoznaja koje se sreću u znanstvenim člancima.⁶ Naziru se pomaci jer je Marković (2012.) u svom Uvodu u jezičnu morfologiju preuzeo neke od prijedloga iznesenih u spomenutom članku iz Jezika⁷ pa se tako imenice razvrstavaju u pet sklonidbenih vrsta, a sklonidba se pridjeva odvaja od kategorije određenosti te se pridjevi razvrstavaju u sklonidbene vrste na osnovi formalnoga kriterija – njihovih nastavaka. Marković opravdano kategoriju određenosti ne veže uz sklonidbu pridjeva kao što to čine svi dosadašnji gramatičari. S obzirom na temu ovoga članka dovoljno je navesti što Marković (str. 310.) kaže o pridjevima tipa *Matošev*:

„Podrazumijeva se da tzv. određena deklinacija znači određenost, a tzv. neodređena neodređenost, pa onda primjerice i to da su pridjevi sa sufiksima *-ov/-ev, -in* (npr. *bratov, očev, Petrov, sestrin, Anin*) ‘neodređeni’, a upravo je suprotno – ti pridjevi ‘određeni’ su, odnosno imenički pojam uz koji dolaze određen je kao ono što pripada točno određenom, izdvojenom i pojedinačnom entitetu.“

Tomu ne treba ništa više dodati, ali svakako treba mijenjati opis pridjeva u udžbenicima. Problem je ne samo u nazivima *određeni* i *neodređeni pridjev* koji se vežu uz sklonidbene vrste nego i u tome što se u morfologiji tumači što oni znače⁸ i što se njihova određenost i neodređenost veže uz njihove oblike pa su svi koji u nominativu završavaju na *-ø* neodređeni, a koji završavaju na *-i* određeni, što nije točno jer se samo u kontekstu može vidjeti koji je pridjev određeni, a koji neodređeni.

⁵ Jednako tako pogrešno opisuju apoziciju, iako je iz mnogih primjera „na predikacijskom načelu sa strukturnoga ... gledišta neupitno“ (Sesar, 2013.: 105.) koja imenica „pobliže određuje drugu imenicu“ (definicija apozicije u našim gramatikama), npr. Rijeka *Dunav* jako *je nabujala* (a ne *nabujao*).

⁶ O tome više u Tafra, 2002.

⁷ Knjiga zaslužuje sve pohvale jer su studenti kroatistike konačno dobili pouzdan jezični priručnik. Šteta je jedino što barem u bilješci, a to bi bilo pošteno, nije navedeno odakle su došle inovacije u morfološki opis pa bi studenti mogli uz morfologiju naučiti štogod i o znanstvenoj čestitosti.

⁸ „Neodređeni oblik pridjeva stoji uz neodređeni predmet iskazan imenicom, tj. uz predmet koji je sugovornicima u komunikaciji nepoznat, a određeni oblik – uz određeni predmet, tj. uz predmet koji je sugovornicima u komunikaciji poznat“ (Silić i Pranjeković, 2005.: 134.).

Čini se da je prije dvjesto godina „lički pop“ Šime Starčević „u nezrilom viku od dvadeset i sedam ne svaršenih godinah“ (Starčević, 1812.: 113.) dobro znao da se ta univerzalna jezična kategorija u hrvatskom jeziku (svaki jezik ima svoje načine izricanja određenosti) može izreći raznim načinima pa on osim pridjeva navodi primjere generičke upotrebe imenica, zatim upotrebu superlativa, glagolskoga i pridjevnoga vida, nekih zamjenica, dalje navodi pune oblike ličnih zamjenica i glagola *biti* kao gramatičkih sredstava za izricanje određenosti onoga što imenica znači.

Koje je znanje o pridjevima ovogodišnji maturant mogao ponijeti? U nižim je razredima osnovne škole morao iz teksta izdvojiti pridjeve i razvrstati ih u opisne, posvojne i gradivne i tad je zastao pred pridjevom *školski*. Dobivši objašnjenje da je to posvojni pridjev, nikako mu nije išlo u glavu kako pridjev u *školska torba* može biti posvojni kad je torba njegova, a nije školska. A kad se otvore jezikoslovni priručnici, uopće nije jasno koje vrste pridjeva ima hrvatski jezik jer jedni imaju jedne, a drugi neke druge. Na kraju srednjoškolskoga obrazovanja učenik je doznao da je u rečenici *Uživali su u njegovoj interpretaciji Matoševa soneta* pridjev *Matošev* neodređeni umjesto da su ga naučili da se taj pridjev sklanja po imeničnoj sklonidbi i da gramatičke kategorije dobiva od imenice uz koju stoji.

Što radi ledolomac?

Drugo sporno pitanje, pitanje broj 68 glasilu je: Koja je riječ nastala složeno-sufiksalsnom tvorbom? Ponuđene su četiri imenice:

- A. ledolomac
- B. lovočuvar
- C. romanopisac
- D. rovokopač.

Od ponuđenih četiriju imenica priznat je točnim odgovor A, dakle *ledolomac*. Međutim, tvorba se riječi *ledolomac* može tumačiti na nekoliko načina, od kojih jedan jest zaista da je riječ nastala složeno-sufiksalsnom tvorbom. No, i druge tri imenice mogle bi biti također složenice sa sufiksom *-ac*, *-ar* i *-ač* jer sve imaju imeničnu i glagolsku osnovu, spojnik *-o-* i sufiks. Upravo ih tako i tumači Klajn (2002.: 56):

„Drugi deo se pokatkad oblikom poklapa sa samostalnim rečima, pre svega sa imenicama *borac*, *pisac*, *tvorac*, *lovac*, *livac* i *znanac*. Da ne bismo razdvajali ono što očigledno pripada istom tvorbenom obrascu, mi smo i takve složenice uvrstili među imeničko-glagolske.“⁹

Kao što je *ledolomac* ‘brod koji lomi led’, tako je *romanopisac* ‘osoba koja piše romane’ pa je očito da na postavljeno pitanje nema jednoznačnoga odgovora.

⁹ Klajnovi se primjeri donose transliterirani iz ćirilice u latinicu.

U svim se radovima o tvorbi u nas polazi od Babićeve knjige pa ću i ja. Babić daje više primjera za različito tumačenje tvorbe nekih riječi (npr. *kradljiv-ac* i *krad-ljivac*). Za tvorbu složenica kaže:

„Mnoge složenice istoga morfološkoga sastava mogu se protumačiti na dva načina: kao izvedenice od složenih pridjeva i kao složenice složeno-sufiksalne tvorbe“ (Babić, 1986.: 62.).

Tako se i tvorba imenice *ledolomac* može tumačiti na dva načina, kao izvođenje i kao slaganje.

Izvođenje

Imenica *ledolomac* nastala je sufiksacijom, a moguće su dvije osnove:

a) imenična *ledolom*

Složenica *ledolom* istoga je tvorbenoga tipa kao što su *snjegolom*, *brodolom*. Tako bi imenica *ledolom-ac* ‘brod koji služi za ledolom’ išla u isti tvorbeni tip kao i *brodolom-ac* ‘čovjek koji je doživio brodolom’.

b) pridjevna *ledoloman*

Babić (1986.: 62.) dopušta da se takve imenice tvore izvođenjem od pridjevnice složenice jer je izvođenje češće od slaganja i jer je otpridjevna tvorba sufiksom *-ac* veoma plodna, a i tako se dobiva manji broj tvorbenih tipova. U tom bi slučaju imenica *ledolomac* ‘ledolomni brod’ išla u isti tvorbeni tip kao i *dugokljunac* (‘dugokljuna ptica’). Takva je značenjska preoblika moguća, što potvrđuje i slovenski naziv *ledolomna ladja*.

Slijedeći Babića da „svaka riječ koja u sebi ima dvije ili više osnova ne mora biti složenica, nego može biti i izvedenica“ (Babić 1986.: 31.), imenica se *ledolomac* može smatrati izvedenicom koja je nastala sufiksacijom od imenične ili od pridjevnice osnove.

Slaganje

I ovdje su moguća dva tumačenja.

a) Babić (1986.: 62. – 63.) u poglavlju Složeno-sufiksalna tvorba daje tvorbenu formulu: *im.* + *-o-* + *glag.* + *-ac* po kojoj se tvore složenice koje uglavnom označuju čovjeka, npr. *bogomoljac*, *čovjekoljubac*, *vatrogasac* itd., a rjeđe što drugo, npr. plovila: *ledolomac*, *minolovac*, *minonosac* ... Prema tomu tvorenica *ledolomac* bila bi imenično-glagolska složenica tipa *vatrogasac*, dakle *led-o-lom-ac* ‘onaj koji lomi led’. Tada bi odgovor pod A na maturi bio točan.

b) Budući da je potvrđena imenica *lomac*¹⁰ (Parčić, 1901.) koja se uklapa u tvorbu ostalih *nomina agentis* (*lovac*, *glumac*, *mlatac*, *selac*), imenica *ledolomac* ne bi

¹⁰ Pronađena je suvremena potvrda: „No to ne znači da je Franjo bio mušičavi anarhist i redolomac“ (Kovačić, 2014.).

se po tvorbi razlikovala od ostalih triju imenica koje su dane kao odgovor na postavljeno pitanje. U tom bi slučaju imenica *led-o-lomac* išla u isti tvorbeni tip s imenicom *lov-o-čuvar*, *roman-o-pisac* ili *rov-o-kopač*. Tu motivaciju čini slikovitom i šiljak za led (u filmovima ubojito sredstvo) koji služi za razbijanje leda. Mogao bi se zvati *lomac leda*, iako ga je iz upotrebe u suvremenom svijetu tehnike izgurao *ledomat*. Brod zapravo i ne lomi led, nego ga razbija. Da se zove *ledorazbijač*, ne bi bilo sporno da pripada tomu tvorbenomu tipu.

Zaključno, imenica *ledolomac* može se tvorbeno, kako smo vidjeli, prikazati na četiri načina. S obzirom na to da je moguće višeznačno tumačenje tvorbe riječi *ledolomac*, ali i ostalih triju primjera, postavljeno pitanje na maturi ne nudi jednoznačan odgovor i zato nije trebalo ni biti na ispitu. Tek se uključivanjem semantičke analize može odrediti najvjerojatniji tvorbeni tip za imenicu *ledolomac* i za druge tri riječi u ispitnom pitanju. No, to za njegovo osporavanje nije ni bitno.

Rječotvorni dodatak

Raspravljanje o tvorbi riječi *ledolomac* nameće dva sporna pitanja koja jezikoslovna kroatistika dosad nije ni postavljala pa ću ukratko nešto i o njima.

Što je u rječotvorju *-(a)c*?

Koliko mi je poznato, pisanje sufiksâ u kojima se nalazi nepostojano *a* nije nikad dovedeno u pitanje. Uobičajeno je da se u hrvatskom jezikoslovlju nepostojano *a* u sufiksima piše u zagradama, npr. *-(a)c*, *-(a)n*, *-(a)k* itd. S obzirom na to da se i u imenica i u pridjeva u tvorbenoj raščlambi uvijek uzimaju nominativni oblici, tzv. kanonski likovi, ispravnije bi bilo navoditi sufiks u njegovu liku kakav je u nominativu, dakle *-ac*, *-an*, *-ak*. Naime, nepostojano *a* pripada morfonologiji, a ne rječotvorju. S rječotvorjem ima veze samo pri određivanju tvorbene osnove riječi koja ga ima, ali nije samo ono „krivac“ za alterniranje osnove (leksičkoga morfema), ima i drugih „krivaca“ pa se ne obilježavaju u rječotvorju (npr. *vrab-ac*, *vrap-*). Ako se pak želi razlikovati *-(a)c*, *-(a)n*, *-(a)k* od *-ac*, *-an*, *-ak*, tada treba tu razliku ispravno označiti dužinom: *-ak* i *-āk* ili, ako su homonimni, obročavanjem: $-\emptyset^1$ i $-\emptyset^2$, $-a^1$ i $-a^2$ itd. U znanosti je važno strogo lučenje razina, a to znači da su sufiksi u ovom slučaju činjenica rječotvorja, a nepostojano *a* činjenica morfonologije. Označivanje dužine i gramatičke homonimije bilo bi metodološki ispravnije nego nijekanje činjenice da je sufiks, primjerice, u *ledolomac* zaista *-ac*.

Koliko je riječi *ledolomac*?

Postavljeno pitanje u naslovu može se činiti besmisleno jer se očekuje samo jednoznačan odgovor. No, to se pitanje nužno nameće nakon što se pročita u kroatističkoj literaturi da u hrvatskom jeziku postoje dvije glagolske imenice *crvenjenje* i još k

tomu da su homonimi. Značenja ‘lomac leda’, ‘brod koji lomi led’, ‘brod koji služi za ledolom’ i ‘ledolomni brod’ potječu iz tvorbenoga procesa kojim je ta riječ nastala i otkrivaju višestruku motivaciju riječi *ledolomac* pa ih svrstavamo u tvorbeni semantiku. Četiri su moguća tvorbeni puta od kojih svaki na kraju završava tvorenicom *ledolomac* te se zapravo teorijski može govoriti o četirima tvorenicama ako zasad uvjetno, u nedostatku drugoga prihvatljivoga naziva, suzimo značenje naziva *tvorenica* na svaki pojedinačni tvorbeni model. S gledišta leksičke semantike tvorbom je (a ne, na primjer, posuđivanjem ili kalkiranjem) nastao jedan jednoznačni leksem.

Hrvatski se jezikoslovci ne slažu u broju i vrsti tvorbenih načina (Taфра i Košutar, 2009.) te se često isti primjer navodi kao uzorak različitih tvorbenih načina, što povlači za sobom i različite semantičke preoblike. Najjednostavniji je tvorbeni tip u kojem je jednoznačno određena motivirajuća riječ: *bubnjić* < *bubanj*. U tom je slučaju tvorenica i tvorbenosemantički (dem. od *bubanj*) i leksičkosemantički (1. mali bubanj, 2. *anat.* tanka opna na dnu zvukovoda u uhu) jedna jezična jedinica. Ovdje ću samo otvoriti pitanje višestruke motivacije na primjerima homografskih izvedenica¹¹ da pokažem odnos tvorbene i leksičke semantike. Dakle, sasvim je „normalno“, iako ne često, da se od dviju¹² motivirajućih riječi izvođenjem dobiju dvije riječi jednakih izraza (dva homografa). Postavlja se pitanje je li moguće da u tom slučaju od dviju motivirajućih riječi nastane jedna riječ, ili uvijek nastaju dvije riječi, a ako su dvije, jesu li one homonimi s obzirom na jednake izraze ili možda nisu. Da bismo vidjeli svu tvorbeni dinamiku, uključit ću slučaj kad od jedne motivirajuće riječi nastanu dvije tvorenice i dva heterofonska homografska leksema. Nekoliko je mogućnosti, a navodim samo tipične, bez nastojanja da obuhvatim sve tipove jer to nije predmet ovoga rada, uz napomenu još jednom da je naziv tvorenica ovdje upotrijebljen samo za rezultat tvorbene analize:

	motivirajuća riječ (MR)	primjer	tvorbena semantika	leksička semantika	primjer
A	dvije MR istoga korijena	<i>zvono</i> <i>zvoniti</i>	dvije tvorenice jednakih izraza	jedan leksem	<i>zvonar</i>
B	dvije MR različita korijena	<i>jarak</i> <i>jarac</i>	dvije tvorenice jednakih izraza	dva leksema (homonima)	1. <i>jarčić</i> 2. <i>jarčić</i>
C	dvije (ili više) MR istoga korijena	<i>studij</i> <i>studija</i> <i>studio</i>	tri tvorenice jednakih izraza	dva leksema (homonima)	1. <i>studijski</i> 2. <i>studijski</i>
D	jedna MR	<i>krava</i>	dvije tvorenice	dva leksema	<i>kravětina</i> <i>kràvetina</i>

¹¹ Složenice zasad ostavljamo po strani.

¹² Obično su dvije, a može ih biti i više kao što pokazuje i *ledolomac*.

Tablica zorno pokazuje složen odnos tvorbene i leksičke semantike. Gortan-Premk (2002.) koncepciju tvorbenoga rječnika ilustrira tvorbenim gnijezdom *zvono* u kojem su dvije izvedenice: *zvonar* (< *zvono*) 'onaj koji lije zvona'¹³ i *zvonar* (< *zvoniti*) 1. 'onaj koji zvoni u zvona', 2. 'životinja koja nosi zvono (obično ovan predvodnik)'. Šonje ima, s pravom, jednu natuknicu koja ima tri značenja: 1. 'crkvenjak koji zvoni u crkvena zvona', 2. 'glazbenik koji svira na zvono', 3. 'ljevač zvona'.¹⁴ Na tom se primjeru vidi koliko je u znanosti važno pravilno odrediti razinu na kojoj se predmet proučava. Za tvorbenu su semantiku dvije riječi *zvonar*, ona s imeničnom osnovom prvostupanjska je izvedenica (*zvono* > *zvonar*), a ona s glagolskom osnovom drugostupanjska je izvedenica (*zvono* > *zvoniti* > *zvonar*). Stoga je u tvorbenom rječniku zaista ispravno postojanje dviju homografskih natuknica *zvonar*.¹⁵ Za leksičku je semantiku to jedna višeznačna riječ, jedna zbog semantičke kohezije, pa je ispravno u općem rječniku postojanje samo jedne višeznačne natuknice. Nije sporno da su 1. *jarčić* i 2. *jarčić* homonimi, ali ne samo zato što su te homografske i homofonske umanjnice tvorene od dviju imenica (*jarac* i *jarak*) nego i zato što te dvije izvedenice nemaju nikakve značenjske veze. Imenice *studij*, *studija* i *studio* imaju zajednički latinski korijen *stud-* pa i dio semantičkoga sadržaja svoga zajedničkoga korijena. Za ovu temu nije toliko bitno kako su te riječi nastale i kojim su putem došle u hrvatski jezik (premda u tome leži razlog udaljavanju značenja *studio*) jer nas zanimaju njihovi pridjevi. Od svih triju imenica odnosni pridjev glasi *studijski* pa se postavlja pitanje koliko je tu pridjeva. S obzirom na to da su *studij* i *studija* značenjski povezane riječi jer je riječ o proučavanju, istraživanju neke struke ili predmeta (*studij zaštite prirode i okoliša*) i o rezultatu proučavanja, istraživanja (*studija o utjecaju na okoliš*), postoji značenjska kohezija između njihovih pridjeva zbog čega je riječ o višeznačnom pridjevu¹⁶ koji nema nikakve značenjske veze s pridjevom *studijski* 'koji se odnosi na studio' pa su stoga to dva homonimna pridjeva.

Tvorba se riječi u nas obično shvaća kao mehaničko nizanje tvorbenih morfema, ali se morfemska raščlamba teško može provesti isključivo uz pomoć gramatičkih kriterija bez uključivanja i semantičkih.¹⁷ Njihovom se kombinacijom dobivaju tvorbeni tipovi koji bi trebali obuhvaćati što veći broj tvorenica. Ima pak riječi koje se mogu raščlaniti različito pa se takve riječi svrstavaju u različite tvorbene tipove jer je motivacija višestruka (npr. *ledolomac*). Kad motivirajuće riječi nemaju zajed-

¹³ Značenja su autoričina.

¹⁴ Očito da obrađivač i urednik nisu mislili na dvije tvorbene osnove jer bi obrojčavanje značenja bilo drugačije, a nisu ni primijetili da im navedeni frazem *ići kao stoka za zvonarom* otkriva još jedno značenje.

¹⁵ U češkom su to dvije riječi: *zvonář* 'zvonoljevač' i *zvoník* 'onaj koji zvoni'.

¹⁶ Hudeček i Mihaljević (2009.) nemaju dva značenja, nego imaju samo prvo značenje 'koji se odnosi na studij'.

¹⁷ Raffaelli i Kerovec (2008.) uvjerljivo dokazuju neraskidivost gramatike i semantike u tvorbenoj analizi.

nički korijen, a rezultati su tvorbe na izraznoj razini jednaki, jasno je da su tada u pitanju dvije riječi, odnosno homonimi: 1. *jarčić* < *jarak*, 2. *jarčić* < *jarac*. Što pak biva kad dvije motivirajuće riječi imaju zajednički korijenski morfem i kad daju dvije tvorenice jednaka izraza kao u primjeru *crvenjenje*? Činjenica je da od glagola *crveniti* izvođenjem nastaje glagolska imenica *crvenjenje* i da od glagola *crvenjeti* (*se*) također nastaje glagolska imenica *crvenjenje*. Činjenica je i da se kategorija prijelaznosti leksički ostvaruje samo u nekoliko parova glagola na *-iti* i *-jeti* te da ima u jezicima, pa i u hrvatskom glagolâ koji mogu biti i prijelazni i neprijelazni, npr. *ručati*, *večerati*, što je vidljivo samo po ostvarenoj (*večeram jogurt*) ili neostvarenoj rekaciji (*večeram rano*). Višeznačnost gramatičkih kategorija (promjena roda u jednini i množini, promjena broja, prijelaznost/neprijelaznost itd.) događa se unutar iste riječi i ne utječe na derivaciju. Leksikografi često zaborave opisati promjene gramatičkih kategorija, npr. Školski rječnik nema uz natuknicu *čekati* odrednicu za neprijelaznost, dok je Šonje pogriješio stavljajući dvije obročane natuknice (kao da su homonimi) *čekati*. Postavlja se pitanje zašto riječ ne bi mogla imati višestruku motivaciju ako dijete može imati dvije mame i dvojicu tata.¹⁸ Sve je moguće, čak i to da se jedna tvorenica „razdijeli“ u dvije riječi, odnosno da se razjednači. Gledano dijakronijski, od *krava* je najprije tvorena uvećanica *kravetina*, a potom su razjednačivanjem nastala dva leksema s različitim naglaskom pa je naglasak postao zapravo novo tvorbeno sredstvo kao što je i afiks (Tafra i Košutar, 2009.). Sinkronijski su to dva tvorbeno tipa jer u izvođenju sudjeluju dva sufiksa: *-etina* i *-ëtina*, dakle *krav* + *-etina* > *kràvetina* i *krav* + *-ëtina* > *kravètina*.

Babić je (1986.) utvrdio da nije rijetka mogućnost višestruke motivacije, npr. *brijati* > *brijačnica* ‘prostorija u kojoj se brije’, *brijač* > *brijačnica* ‘prostorija u kojoj radi brijač’, ili pak dvosmjerne motivacije, npr. *ribar* ↔ *ribarstvo*. Iako se imenice tipa *ribarstvo* definiraju redovito kao ‘posao koji radi x’, odnosno ‘zanimanje koje ima x’, moguća je, bez obzira na prihvatljivost, semantička preoblika da je *ribar* ‘osoba koja se bavi ribarstvom’. Babić je, dakle, otvorio pitanje dvostruke (a može i višestruke) motivacije, ali ona, a pogotovo ne dvosmjerna, još u kroatistici nije sustavnije istraživana (Tafra i Košutar, 2009.).

Međutim, pojavilo se drugačije mišljenje (Hudeček i Mihaljević, 2009.: 176.):

„Tvorenice od dviju različitih riječi mogu imati isti¹⁹ izraz. Mišljenja smo međutim da je tada nužno riječ o homonimnim, a ne o polisemnim riječima. Stoga se u ovome radu osobito zalažemo za načelo da su istoizrazne tvorenice od različitih riječi homonimi, bez obzira na to što riječi od kojih su tvorene (pa tako i istoizrazne tvorenice) mogu imati zajednički sem.“

¹⁸ Naslov je domaćega kulturnog filma *Imam dvije mame i dva tate* pogrešan (usp. *Oba, obadva* u Tafra, 2005.).

¹⁹ Dvije riječi ne mogu imati isti izraz, nego mogu imati samo jednake izraze (Tafra i Košutar, 2008.).

Autorice tako smatraju da postoje dva homonima: 1. *crvenjenje* i 2. *crvenjenje* jer su dvije motivirajuće glagolske riječi: *crveniti* i *crvenjeti* (*se*) od kojih su nastale dvije izvedenice. Pritom nisu objasnile što je tomu tvorbenomu paru zajedničko s tvorbenim parom *jarčić*. Zar samo činjenica da su oba para nastala sufiksacijom i da su homografi? Jesu li samo zato homonimi? S formalnoga gledišta to jest tako jer su od dvaju glagola nastale dvije tvorenice. Budući da motivirajuće riječi pripadaju istomu tvorbenomu gnijezdu, i one i motivirane riječi imaju barem jedno zajedničko značenjsko obilježje pa proglašavanje hominimima značenjski povezanih riječi ruši glavni uvjet za homonimiju: da bi bile homonimi, riječi ne mogu imati nijedno zajedničko semantičko obilježje. Sva značenja glagolske imenice *crvenjenje* (1. 'bojenje čega u crveno', 2. 'postajanje crvenim', 3. 'isticanje crvenom bojom') imaju previše zajedničkih semantičkih obilježja, kao uostalom i primjer *zvonar*, da bi se polisemična struktura takvih tvorenica uopće mogla dovesti u pitanje. Dokle može skrenuti identifikacija riječi ako se ne uzima u obzir semantička kohezija, ali i motivacijska višestrukost, odnosno poligeneza nekih riječi, ili ako se zanemari višeznačnost gramatičkih kategorija, pokazuju dvije natuknice *bol* u Šonje i u Školskom rječniku samo zato što je ta riječ dvorodovna.²⁰ Valjano tumačenje nastanka novih riječi nije moguće ako se primijene samo gramatički kriteriji bez uključivanja semantike (Taфра i Košutar, 2009.). No, to je posebna tema koja je daleko od gimnazijskoga znanja potrebna za maturu i koja traži opširniju raspravu.

Literatura

- Babić, Stjepan, 1986., Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku, JAZU, Zagreb
- Gortan-Premk, Darinka, 2002., Semantičko-derivacioni rečnik srpskoga jezika, Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove, Zbornik radova, SANU – MS, Novi Sad – Beograd
- Hudeček, Lana, Milica Mihaljević, 2009., Homonimija kao leksikografski problem, Rasprave IHJJ, 35., 159. – 186.
- Hudeček, Lana, Milica Mihaljević, 2010., Hrvatski terminološki priručnik, IHJJ, Zagreb
- Klajn, Ivan, 2002., Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku, Prvi deo, Slaganje i prefiksacija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU – MS, Beograd

²⁰ Među imenicama (*pelud*, *glad*, *davež*, *torpedo* itd.) koje se kolebaju u rodu nalazi se i *bol*. Uspostavljajući dvije natuknice: *bol* m. r. 'tjelesna patnja ili neugodan osjećaj koji nastaje kao posljedica ozljede ili bolesti' i *bol* ž. r. 'osjećaj patnje', autori Školskoga rječnika zanemaruju mnogo toga, na primjer tjelesna i duševna patnja često su nedjeljive, tekstne se potvrde ne mogu ponekad razdvojiti jer se kratka množina m. r. podudara s množinom ž. r. (*govoriti o bolima*), prekida se povijesni književnojezični kontinuitet dvorodovnosti te imenice i, što je najvažnije, uopće se ne vodi računa o metaforičkom i metonimijskom potencijalu tvorbenoga i frazeološkoga gnijezda.

- Kovačić, Mislav, 2014., Metamorfoze Mediterana u fra Emerikovu prepjevu Flos medicinae (u tisku)
- Marković, Ivan, 2012., Uvod u jezičnu morfologiju, Disput, Zagreb
- Parčić, Dragutin, 1901., Rječnik hrvatsko-talijanski, Zadar
- Raffaelli, Ida, Barbara Kerovec, 2008., Morphosemantic fields in the analysis of Croatian vocabulary, Jezikoslovlje, 9. (1. – 2.), 141. – 169.
- Sesar, Dubravka, 2013., Apozicija i predikatni atribut u sintaktičkoj raščlambi pojedinih slavenskih jezika, Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III, Filozofski fakultet, FF press, Zagreb
- Silić, Josip, Ivo Pranjković, 2005., Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta, ŠK, Zagreb
- Školski rječnik, Školski rječnik hrvatskoga jezika, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – ŠK, Zagreb, 2012.
- Šonje, Jure, ur., 2001., Rječnik hrvatskoga jezika, Leksikografski zavod – ŠK, Zagreb
- Tafra, Branka, 2002., Leksikografska recepcija jezikoslovnih spoznaja, Riječki filološki dani, 4, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 9. do 11. studenoga 2000., ur. Diana Stolac, Filozofski fakultet, Rijeka
- Tafra, Branka, 2004., Dopune hrvatskoj gramatici (uz 400. obljetnicu prve hrvatske gramatike), Jezik, 51., 169. – 176.
- Tafra, Branka, 2005., Od riječi do rječnika, ŠK, Zagreb.
- Tafra, Branka, Petra Košutar, 2008., Razgraničavanje jezičnih entiteta na osnovi modela (ne)identičnosti, Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 43., 177. – 206.
- Tafra, Branka, Petra Košutar, 2009., Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku, Suvremena lingvistika, 67./1., 87. – 107.
- <http://www.ncvvo.hr/drzavnamatura/web/public/katalozi13>

Sažetak

Branka Tafra, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

UDK 81'366'367.622:81'373.611, pregledni rad

primljen 26. kolovoza 2013., prihvaćen za tisak 16. veljače 2014.

Matoš and *ledolomac* in the A-Level Test

The paper discusses two questions on the grammar of the Croatian language in the 2013 A-level test that were disputable from the scientific point of view. One question relates to the category of definiteness and the other to the formation of the word *ledolomac* (icebreaker). The analysis and argumentation led to the conclusion that these two questions must not have been put in the test. The issue has been taken even further in opening a discussion about the status of the suffix *-(a)c* and about multiple motivation in word formation.